

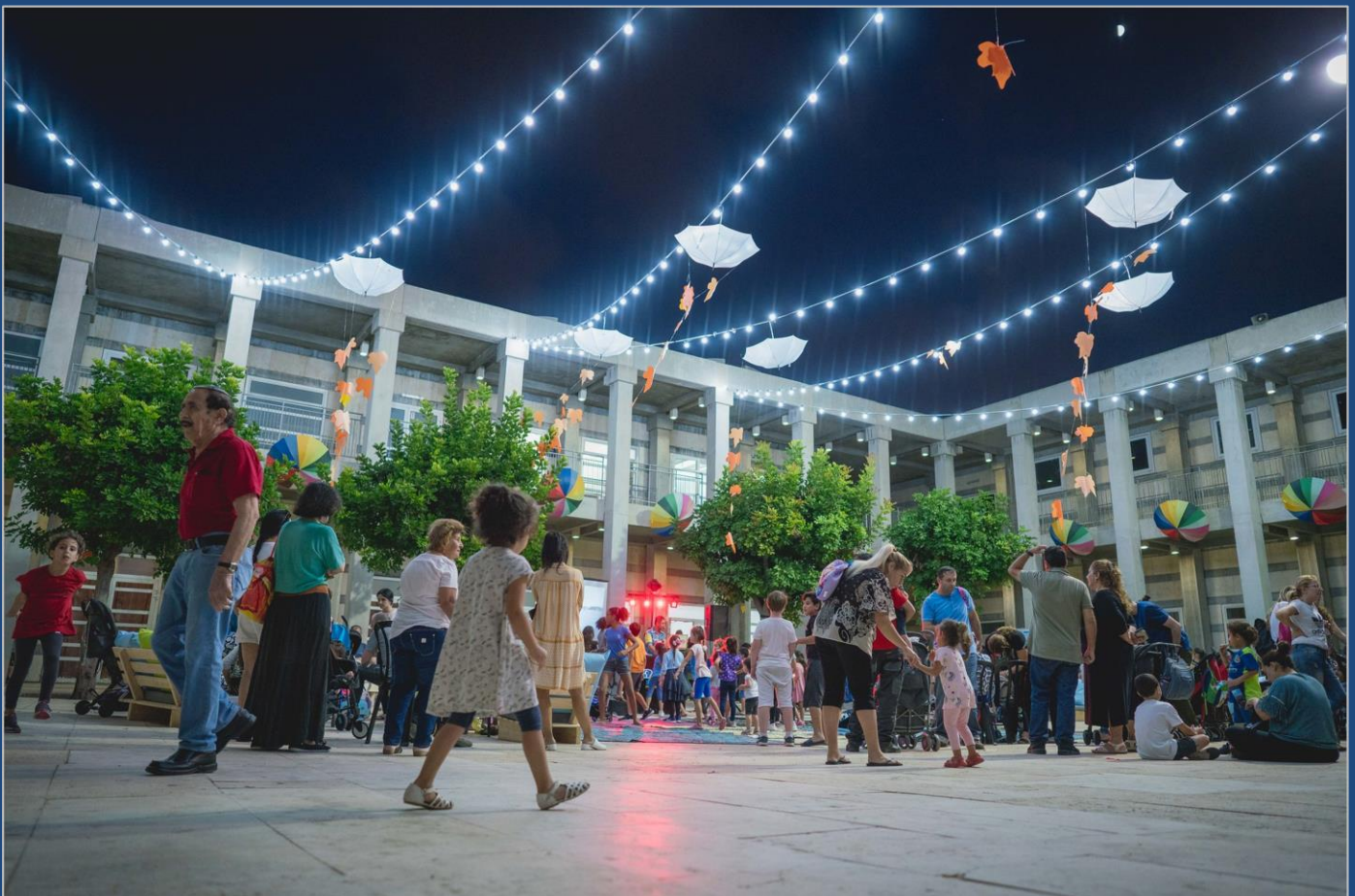
"עלינו להציב את הקהילות שלנו בלב ערי העתיד"

מזכ"ל האו"ם, אנטוניו גוטרש, 2021

פרק אורבני-פיזי קהילה מיטיבה

הילה לוטן, עפר לרנר וכן רוזנק

מרץ 2022 • אדר ב' תשפ"ב

הקדמה – מהו מהלך קהילה מיטיבה?

קהילה מיטיבה הוא מהלך אסטרטגי לקידום קהילות מיטיבות במציאות המשתנה של המאה ה-21. המהלך מושתת על דיאלוג ושותפות בין מגזרית ופועל לחזק קהילות מהפריפריה החברתית והגיאוגרפית באמצעות פיתוח של שפה משותפת ותשתית ידע של תוצאות, מדדים ופרקטיקות, כמו גם פיתוח כלים ופלטפורמות לתהליכי עבודה משתפים ברמה המקומית והרמה הארצית. המהלך הוא יוזמה משותפת של משרד הרווחה והבטחון החברתי, קרן רש"י וג'וינט אשלים בשותפות עם מעל 60 ארגונים מכלל המגזרים ונציגי קהילות.

הקהילה בה אנו חיים היא בעלת משקל רב על עיצוב חיינו, לטוב ולמוטב, בכל רצף הגילאים, בשגרה ובחירום. חוסן קהילתי מהווה מקור משמעותי לחוסנו של הפרט, וסביבת המגורים מנבאת במידה רבה את רמת המוביליות החברתית ואיכות חיו של הפרט. על אף עלייתן של הקהילות הווירטואליות, מחקרים מראים שלקהילה הגיאוגרפית המקומית ישנה השפעה מכרעת על ההתנהגות האנושית ועל חיי חבריה במגוון תחומי החיים, משום שהקהילה הגיאוגרפית היא זו אשר מספקת את ההזדמנויות, המודלינג, האפשרויות והשירותים שהכי קרובים ונגישים.

מהלך קהילה מיטיבה מכוון להשפיע על החוללות הקולקטיבית של הקהילות ועל האקוסיסטם שלהן, ובפרט הרשות המקומית והמדינה. המהלך שואף להגביר את תחושת השייכות ואת רמת ההשתתפות האזרחית בקרב חברי הקהילות, כמו גם לעודד אותם להשמיע את קולם בתהליכים המשפיעים על חייהם בתחומים חברתיים, כלכליים, אורבניים וחינוכיים. ארבעת תחומים אלו עומדים במוקד העשייה של מהלך קהילה מיטיבה, במטרה להגביר את סיכויי המוביליות החברתית ולשפר את איכות חיו של הפרט.

המסמך הנוכחי מתמקד באפיק האורבני-קהילתי ומהווה מסמך אקדמי מלווה לעבודת צוות המשימה האורבני-קהילתי במסגרת קהילה מיטיבה.

אנו מודים להילה לוטן, עפר לרנר וכן רוזנק על כתיבת המסמך במקצועיות גבוהה ובתחושת שליחות רבה, תוך הקשבה מלאה לקולות חברי צוות המשימה ומיזוג מאיר עיניים של ידע יישומי ואקדמי. תודה מיוחדת לנגה אדלר שטרן ויאיר קמייסקי על ההובלה ועל ההנעה לפעולה של צוות המשימה ועל היוזמה לכתיבת מסמך זה. ואחרונים חביבים, תודה לכל חברות וחברי צוות המשימה על ההשתתפות הפעילה ועל שיתוף הידע והניסיון, לצורך יצירת תשתית מסונכרנת ומלאה, לחיזוק קהילות מיטיבות ולמיקסום האימפקט של מוביליות חברתית, חוסן ואיכות חיים בקרב חבריהן.

כולכם. תבואו על התודה והברכה,

תומר גקלר, מנהל שותפויות, מהלך קהילה מיטיבה

שמואל ילמה, מוביל אסטרטגי, מהלך קהילה מיטיבה

אדם | קהילה | סביבת חיים

בפרק זה נבקש להציב את התשתית ליצירת סביבת חיים התומכת קהילות מיטיבות. **סביבת חיים עירונית**¹ שמספקת איכות חיים עבור אנשים וקהילות – כזו שמאפשרת מגוון הזדמנויות דיור, תעסוקה, פנאי, השכלה ושירותים; מתנהלת בשקיפות, הכלה ואמון; מקנה לאנשים תחושת שייכות, יצירת זהות ואפשרות למעורבות; כזו שהתחדשותה והשינויים שיחולו בה יתקיימו באופן שמקדם פיתוח בר קיימה, בניית חוסן וצמצום פערים.

סביבת החיים העירונית מהווה את זירת ההתרחשות של חיי הפרט, כמו גם חיי המשפחה, הקבוצה והקהילה. סביבה זו מושפעת ומעוצבת בידי שלושה היבטים מרכזיים:

1. ההיבט הפיזי-מרחבי

היבט זה מתייחס לתשתית הפיזית-מרחבית של סביבת החיים. האדם חיי את חייו במרחב גיאוגרפי נתון, המעצב במידה רבה את האופן בו הפרט חווה את עצמו ואת האחר, את האינטראקציה ביניהם ואת ארגון חייהם². התשתית הפיזית-מרחבית כוללת בין היתר את פריסת ותמהיל השימושים בעיר (מגורים, תעסוקה, מסחר ותעשייה, מוסדות ציבור, מרכזי פנאי, ספורט ותרבות), אופי הבינוי ומידת הצפיפות (טיפולוגיות בינוי וחתך הרחוב), עיצוב המרחב ציבורי (רשת שטחים ציבוריים פתוחים, רחובות וכיכרות, מוסדות ציבור ומוסדות קהילה), פריסת מערכות התחבורה ורשת הרחובות, והיבטים סביבתיים ונופיים (הצללה, שטחים ציבוריים פתוחים, ניהול מי נגר ועוד).

ההיבט הפיזי-מרחבי משפיע באופן ניכר על דפוסי השימוש של הפרט במרחב ועל אפשרויות המפגש שלו עם האחר. כך למשל, ניתן לשאול האם המרחב הציבורי משמש למעבר בלבד, או שהינו מרחב מזמין המאפשר ומעודד פעילות, שהייה ומפגש? או אם נפרוט זאת לאלמנטים פיזיים: האם בכיכר העירונית ישנם מקומות ישיבה מוצלים? האם חלק מהספסלים ברחוב פונים זה לזה ומאפשרים שיחה בין עוברי אורח? וכיו"ב. זאת ועוד, ניתן לשאול האם התכנון העירוני תומך תנועה בת קיימה? כלומר, האם הרחובות מוטי תנועת הולכי רגל ואופניים או תנועת כלי רכב? האם על מנת להגיע לדואר עליו להיכנס למכונית ולנסוע? האם חתך הרחוב מעודד הליכות? בנוסף, ניתן לשאול האם ישנו תמהיל דיור מגוון? קרי, האם במבנה המגורים שלי או ברדיוס הקרוב אליי אפגוש גם אנשים השונים ממני בגיל, מוצא, מצב סוציו-אקונומי? או האם מתקיים ברחובות העיר שילוב בין מגורים ומסחר? האם יש היכרות בין דיירים לבין עסקים מקומיים? וכיו"ב.

2. ההיבט החברתי-כלכלי

היבט זה מתייחס לחוקים, לנורמות ולמבנים חברתיים, כלכליים, פוליטיים, תרבותיים ואחרים שמעצבים את התנהלות הפרט והקבוצות ובמסגרתם מתנהלים החיים האנושיים³. בהקשר זה חשוב להבחין בין אלמנטים מאקר-סוציולוגיים המתייחסים להיבטים פוליטיים, כלכליים, דתיים, מגדריים ואחרים המבנים את מערכות הקשרים החברתיים והזיקה למשאבים; לבין אלמנטים מיקרו-סוציולוגיים כדוגמת האופן בו מתנהלים חיי היומיום והאינטראקציות המתנהלות בין האנשים השונים. כך למשל ניתן לשאול האם בקהילה שלי יש בתי ספר איכותיים? האם בעיר שלי יש מגוון מקומות תעסוקה עם אופק קידום, הכשרה והתפתחות? האם בקהילה שלי נהוג לצאת לעבוד מחוץ ליישוב? האם מקובל להסתובב לבד בשעות הערב? האם סביבת החיים תומכת טיפול בילדים קטנים או הורים מבוגרים? האם אני מורגלת בצריכת שירותים עירוניים? האם יש מחסום שפה, מכשולים פיזיים או נורמות חברתיות המונעים ממני לשהות במרחב הציבורי?

¹ הפרק מתייחס לסביבת חיים עירונית לאור העובדה שכ-92% מהאוכלוסייה בישראל מתגוררת ביישובים עירוניים. להרחבה, ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. יישובים ואוכלוסייה, לפי מחוז, נפה וצורת יישוב. 31.12.20.

² Mathotaarachchi, K. P., & Thilakarathna, K. A. A. N. (2021). "The Social Structure of the City: A Critical Review of Contributing Sociologists." *Current Urban Studies*, 9, 181-195.

³ Marcuse, P., Connolly, J., Novy, J., Olivio, I., Potter, C., & Steil, J. (Eds.). (2009). *Searching for the Right City – Debates in Urban Theory and Practice*. Routledge; Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Anchor Books.; Carmon, N., & Fainstein, S. S. (Eds.). (2013). *Policy, Planning, and People: Promoting Justice in Urban Development*. University of Pennsylvania Press.

האם סביבת החיים מעודדת אותי לצמות, להתפתח, להיות מי שאני ולחיות חיים שלמים ומלאים? והאם קיימות מסגרות בהן אני יכולה לקחת חלק בעיצוב ופיתוח סביבת חיי?

3. ההיבט התפיסתי-חוויתי

היבט זה מתייחס לחוויה של האדם והקהילה בסביבת חייהם ולמידת השייכות והזדהות של האדם והקהילה עם מקומות שונים, החל מאתרים נקודתיים כגון בניין המגורים, גינות משחקים ומוסדות החינוך וכלה בשכונת המגורים והעיר. כך למשל, ניתן לשאול האם אני מרגישה בטוחה ברחוב מגוריי? האם אני מרגישה מוזמנת למרחב הציבורי? מוכללת במרכז הקהילתי? וכיו"ב. ההיבט התפיסתי-חוויתי מתייחס למשמעות שאנשים וקהילות נותנים למקומות בהם הם חיים תוך התייחסות להגדרה הפיזית של המקום, לפעילויות, למצבים ולאירועים שהאדם והקהילה חוו וחווים במקום ולמשמעויות הפרטיות והקבוצתיות שנוצרו באמצעות חוויות אלה.⁴

רחוב יפו, ירושלים. מרחב ציבורי מעורב שימושים, מגוון, מכיל מוטה אנשים. צילום: Yadid Levy / Alamy Stock Photo.

שלושת היבטים אלה שלובים זה בזה: השימוש של האדם והקהילה במרחב הפיזי מושפעים לא רק מהתשתית הפיזית-מרחבית אלא גם מההיבט החברתי-כלכלי וההיבט התפיסתי-חוויתי. כך למשל, מרחבים ציבוריים שממוקמים בסמיכות לסביבות מגורים ושירותים שונים, ומעוצבים באופן שמעודד מפגש, בילוי, שהייה ופעילות, יכולים לאפשר היווצרות של רשתות יחסים סביבם; רשתות אלה, בתורן, יכולות להגביר את השימוש של מגוון אוכלוסיות במרחב הציבורי, ולהפוך אותו לפעיל לאורך שעות היום ובכך גם למזמין יותר. קרי, הקשר בין האדם, הקהילה והמרחב הפיזי בסביבת החיים העירונית הוא רב ממדי ומורכב; במהותו, זהו קשר של יחסי גומלין, כאשר המרחב הפיזי משפיע על חיי הפרט והקהילה, אך גם מושפע מהם ומתעצב בידיהם.

⁴ הירשפלד, א' (2020). רשימות על מקום. הוצאת עלמה/עם עובד; בנשטיין, ג' (2021). "מקום ומקומיות, קהילה וקהילתיות". בקיימות: חזון, ערכים, יישום. 151-189. מרכז השל.

ההיבטים השונים של סביבת החיים – ההיבט הפיזי-מרחבי, החברתי-כלכלי והתפיסתי-חוויתי – הם בעלי השפעה מכרעת על איכות החיים, כמו גם על היכולת לצמצם פערים חברתיים ולאפשר מוביליות של אנשים ושל קהילות⁵. כך למשל, הם משפיעים על המשאבים הקיימים בידי פרטים וקהילות, על ההזדמנויות הכלכליות והתעסוקתיות, על הנגישות לשירותי חינוך בריאות ומוקדי עניין, על הניידות והזמינות של אמצעי תחבורה בת קיימה, על היכולת לשלב בין חיי עבודה וחיי פנאי ומשפחה, על מידת הפגיעות לאירועי קיצון אקלימיים ועוד.

חשוב לציין כי איכות החיים הקהילתיים בסביבה העירונית נסמכת ביתר שאת על התשתית החברתית (social infrastructure). כיום שגורה התייחסות לתשתיות פיזיות "קשיחות" כמו חשמל, גז, ביוב, מים, תקשורת ועוד, כמצע חיוני לתפקוד החברה בסביבה העירונית. ואולם, בשנים האחרונות מתחזקת הקריאה להכיר בתשתית החברתית, תשתית "רכה" לכאורה, כהכרחית לחיים המשותפים בסביבה העירונית⁶. ישנן הגדרות שונות לתשתית חברתית, אך באופן עקרוני אלו הן רשתות של מרחבים, מבנים, מוסדות וקבוצות שמקדמות יצירת קשרים חברתיים, אפשרויות מפגש בין קבוצות אוכלוסייה שונות ועידוד הבניית של קהילה ושגשוג⁷. המרכיבים החיוניים של התשתית החברתית הם המרחבים והמוסדות הציבוריים והקהילתיים – כך למשל, ספריות, בתי ספר, גני שעשועים, פארקים, מרכזי ספורט, גינות קהילתיות, מדרכות הרחוב ומרחבים נוספים המזמינים את הפרט אל הספירה הציבורית ומספקים אפשרויות למפגש עם חברי. קהילה וקהילות נוספות. אך התשתית החברתית אינם מצטמצמת לכדי מרחבים אלו בלבד. גם מוסדות דת או מרכזים של חברה אזרחית שנטועים במבנה פיזי במרחב מהווים חלק מן התשתית החברתית; כך גם שווקי מזון או אמנות, או מרחבים מסחריים אחרים – כל עוד הם מזמינים אנשים זרים, חברים ושכנים להיפגש זה עם זה במרחב משותף. מרכיבי התשתית החברתית משפיעים על אפשרות פיתוחם ושגשוגם של קשרים חברתיים בסביבה העירונית, והם חשובים במיוחד עבור ילדים, זקנים או אחרים שמוגבלות בניידות או היעדר אוטונומיה מגבילים אותם למקום מגוריהם. התשתית החברתית מהותית לשם התמודדות עם האתגרים העכשוויים של הסביבה העירונית, כמו מניעת ניכור ובדידות והגנה על אוכלוסיות וקהילות פגיעות. תשתית זו הינה המצע לקידום חוסן קהילתי ושלומות (well-being) וליצירת מרחבים מזמינים לכולם. – ללא הבדל גיל, גזע, דת, מין, מגדר או מצב סוציו-אקונומי.

זאת ועוד, מסד משמעותי בחיים הקהילתיים בסביבה העירונית הוא החיבור בין האדם והקהילה – למקום. חיבור זה נעשה כאשר אדם או קהילה מזדהים עם מקום, מרגישים שייכים אליו או מקיימים קשרים תפקודיים משמעותיים איתו. החיבור למקום ולאנשים החיים בו כמו גם תחושת המקום עצמה מייצרים אחריות כלפי סביבת החיים וכלפי חברי. קהילה, מעודדים פעולה משותפת, ומייצרים מוטיבציה לשהות, להגן ולשפר את סביבת החיים⁸. החיבור זה לזה ולמקום יכול לסייע לפרט ולקהילה לספק את צרכיהם, לחזק את יכולות הפיתוח שלהם ולהעצים את השלומות שלהם. חיבור זה הוא כלי מרכזי בהנעת אנשים לפעולה. אינטראקציה בין חברי הקהילה וקיומן של רשתות חברתיות מקדמים יחסי שכנות טובה, מעורבות אזרחית ובסופו של דבר גם פעולה קולקטיבית⁹. פיתוח היכולת לפעול יחד מובילה לחיזוק היכולות החברתיות וההון החברתי, של היחיד ושל הקהילה – ובכך גם תורמת למוביליות חברתית של הפרט והקהילה¹⁰.

⁵ מכון ERI. מוביליות חברתית אקוסיסטם.

⁶ Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the People: How Social Infrastructure Can Help Fight Inequality, Polarization, and the Decline of Civic Life*. Crown.

⁷ Latham, A., & Jack L. (2019). "Social Infrastructure and the Public Life of Cities: Studying Urban Sociality and Public Spaces." *Geography Compass* 13.7; Lauer, S. (2021). "Social Infrastructure for Building Community." In Yan, M. C., & Lauer, S. (Eds.). *Neighbourhood Houses: Building Community in Vancouver*. 125-190. UBC Press.

⁸ Manzo, L. C. (2003). "Beyond House and Haven: Toward a Revisioning of Emotional Relationships with Places." *Journal of Environmental Psychology*, 23(1), 47-61; Manzo, L. C., & Perkins, D. D. (2006). "Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning." *Journal of Planning Literature*, 20 (4), 335-350.

⁹ Mihaylov, N., & Perkins, D.D. (2014). "Community Place Attachment and its Role in Social Capital Development in Response to Environmental Disruption." In Manzo, L., & Devine-Wright, P. (Eds.). *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Research*, 61-74. Routledge.

¹⁰ Plunkett, D., Phillips, R., & Kocaoglu, B. U. (2018). "Place Attachment and Community Development." *Journal of Community Practice*, 26:4, 471-482.

חשוב לזכור כי סביבת החיים של הפרט ושל הקהילה מתהווה מתוך תהליכים של **תכנון, עיצוב, פיתוח, תפעול, תחזוקה וניהול**. כך למשל תהליך תכנון שנעשה בהשתתפות מלאה של התושבים, "עבור הקהילה – עם הקהילה – על ידי הקהילה", משפיע לא רק על התוצר הפיזי אלא גם על תחושת המסוגלות של חברי הקהילה או על המשאבים העומדים לרשותה; או לדוגמה, אם נבחן את דפוסי השימוש בגינה הציבורית ומידת שביעות הרצון של המשתמשים נגלה כי היא אינה תלויה רק בעיצוב מתקני המשחק או רשת השבילים, אלא גם בתחזוקה השוטפת שלהם ושל הגינה כולה; דוגמה נוספת היא הפעילות שהעירייה מקיימת בכיכר העיר או במרכז הקהילתי, אשר יש ביכולתה למשוך קהל מגוון – החל מהפעלות ייעודיות לגיל הרך וכלה בזקנים וזקנות, וכך הלאה. פועל יוצא של החשיבה המרחיבה על קשרי הקהילה וסביבת החיים הוא גם ההכרה בחשיבותו של המרחב הווירטואלי להבניית הקהילה. מרחב זה מהווה הרחבה של סביבת החיים הפיזית וגם הוא מהווה זירה משמעותית להתרחשות הקהילתית¹¹.

הצגת ילדים במרחב השכונתי הפתוח בארגון הרשות המקומית, תל אביב יפו. צילום: הילה לוטן.

יתר על כן, יש לתת את הדעת על כך שחיי היום-יום של פרטים וקהילות בסביבה העירונית מתקיימים תוך מעבר בין **קני מידה שונים** – החל מבניין המגורים, דרך הרחוב, השכונה והרובע, ועד לעיר והמדינה; וכי יש לכך ביטוי גם בנוכחותם ופועלם של שחקנים ממגזרים שונים – תושבים ומבקרים, עסקים, ארגוני חברה אזרחית, רשויות מקומיות והשלטון המרכזי. זאת ועוד, בסביבה העירונית מתקיימות קהילות מגוונות, עם צרכים מגוונים ולעיתים אף סותרים. עולה השאלה כיצד קהילות אלו מתקשרות זו עם זו, פועלות זו לצד זו, מושפעות ומשפיעות על המדיניות ברמה השכונתית, כמו גם ברמה הכלל עירונית.

¹¹ Grotherr, C., Vogal, P., & Semmann, M. (2020). *Multilevel Design for Smart Communities – The Case of Building a Local Online Neighborhood Social Community*. Proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences.

לבסוף, קהילה מיטיבה תושג גם באמצעות אסטרטגיות המבקשות להגביר את הזיקה למשאבים והיכולות מהם נהנות קהילות. אסטרטגיות המבקשות לחזק את משאבי ההון והיכולות המקומיים¹² ולתת בידי התושבים. והקהילות את הכלים, האמצעים והתשתית על מנת להבטיח שתהליכי התכנון והפיתוח יפעלו באופן שיטיב עמם ומתוך ניסיון לספק מענה לצרכיהם¹³.

לאור כל זאת, המשמעות של קהילה מיטיבה הינה היווצרותה של קבוצת אנשים הפועלת יחד זה למען זה, למען הקהילה ולמען המקום. הפעולה המשותפת לקידום סביבת חיים איכותית מייצרת תחושת ערך ומשמעות, מחזקת את תחושת המסוגלות, מעוררת גאווה מקומית ותחושת שייכות ומכוננת יחסי אמון וערבות הדדית בין חברי הקהילה. הנחת המוצא היא כי קהילה מיטיבה תושג על ידי תהליכי תכנון ופיתוח קהילתיים, הנערכים בשותפות חבריות. הקהילה, מוסדות קהילתיים ומוסדות שלטוניים ומגזריים אחרים ובאמצעות קידום סביבת חיים עירונית איכותית.

בימים אלו ישנה חשיבות עליונה לקידום כינון של קהילות מיטיבות בסביבה העירונית נוכח האתגרים הרבים העומדים לפתחנו, בהם תחזיות גידול האוכלוסין בישראל (הן בהיבט הילודה והן בהיבט הארכת תוחלת החיים), התמודדות עם משבר האקלים והשלכותיו (בייחוד בקשר לאוכלוסיות פגיעות), התחרות בזירת הכלכלה הגלובלית, אי שוויון ופערים כלכליים-חברתיים והדומיננטיות של המרחב הווירטואלי והשינויים הטכנולוגיים בחיי היום-יום.

קידום הקהילה המיטיבה באפיק האורבני-פיזי מתבסס על שלושה רבדים: (א) עיצוב תהליכי תכנון ופיתוח קהילתיים – קידום קהילות חסונות ובנות קיימה; (ב) בניית יחסים ושותפויות בין הקהילות ומחזיקי עניין שונים – פעולה קולקטיבית לשינוי חברתי; ו-(ג) קידום תוצר רצוי – תכנון, פיתוח, עיצוב, ניהול ותחזוקה של סביבת חיים עירונית איכותית. חלוקה זו היא לצורך ההצגה בלבד, בעוד שבמציאות שלושת הרבדים הללו של האפיק האורבני-פיזי שלובים זה בזה. בפרקים הבאים נרחיב על כל אחד מהרבדים.

שולחנות תכנון משותפים במרחב התכנון. התחדשות המרכז המסחרי סירן, נאות רחל, חולון. באדיבות DY Common Planning וסטודיו אואה.

¹² פרנקל, א' וורנר, ע' (2020). פיתוח משאבי ההון כמנגנון דיפרנציאלי ופעולה משולבת לצמצום אי השוויון החברתי-כלכלי. המרכז לחקר העיר והאזור, הטכניון: ישראל 100.

¹³ Brenner N., Marcuse, P., & Mayer, M. (Eds.). (2012). *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. Routledge.

א. עיצוב תהליכי תכנון ופיתוח קהילתיים: קידום קהילות חסונות ובנות קיימה

מאז הקמתה של המדינה הפריסה הפיזית-מרחבית הייתה ועודנה ליבת התפיסה התכנונית בישראל. היא עברה כחוט השני והשפיעה על התוויות המדיניות, על החקיקה (ובכלל זה חוק התכנון והבנייה), ועל הפסיקה הישראלית. נכון הוא כי תוכניות רבות, החל מהרמה המקומית וכלה ברמה הלאומית, היו במידה רבה כוללניות-אסטרטגיות, הציגו מטרות רחבות ואף הציגו דרכי פעולה בתחומים רבים שאינם בהכרח פיזיים. ואולם, במקרים רבים הן נתקלו בקשיי יישום, מומשו בחלקן בלבד וגם זאת בפיגור משמעותי¹⁴.

יתרה מכך, למרות שתהליכי תכנון עירוניים (ובכלל) נועדו לפתח את הסביבה הפיזית-מרחבית עבור אנשים וקהילות, אין הסכמה והגדרה הנוגעת לגבי מהותם של היבטים חברתיים בתכנון¹⁵. ואכן, הגם שקיימים מדריכים המתייחסים לשילוב "נספח חברתי-כלכלי" בתהליכי תכנון ובנייה ולשילוב שיקולים חברתיים בתכנון מרחבי¹⁶, כמו גם לשילוב היבטים חברתיים בתהליכי התחדשות עירונית¹⁷, הללו נעדרים קריטריונים ברורים ומדידים להערכת היבטים חברתיים, כמו גם הגדרה סטטוטורית (מחייבת על פי החוק) להעריך תוכניות באמצעות העקרונות המופיעים בתדריכים אלה.

היעדר הגדרה ברורה של המרכיבים החברתיים בתכנון עירוני נובע ממספר סיבות¹⁸. הראשונה היא המורכבות של הקשר בין תכנון עירוני ומשמעויות חברתיות. השנייה, המטרות של תכנון עירוני בהיבטים של כמות יח"ד, הקצאת מצאי מוגדר של שטחים פתוחים ואף ההשלכות הסביבתיות של פרויקטים, כולם ניתנים לכימות והגדרות פונקציונאליות; זאת כאשר יעדים חברתיים נתפסים לרוב ככלליים ונפולים תחת הקטגוריה המופשטת של שיפור איכות החיים. והשלישית, במקרים רבים, תהליכי שיתוף הציבור נתפסים כמספקים על מנת לתת מענה לשאלות חברתיות. יחד עם זאת, קיימות גישות חלופיות להגדרת היבטים חברתיים בתכנון¹⁹.

גישה 1 | גישה נושאת

גישה זו מניחה הגדרת היבטים חברתיים על פי חלוקה לנושאי התכנון – תחבורה, דיור, חינוך, בריאות, שטחים פתוחים, תעסוקה וכיו"ב. על פי גישה זו מוגדרים סטנדרטים לרמת השירות הנדרשת מאספקתם של השירותים השונים. לדוגמה, שירותי התחבורה אמורים לספק נגישות לשירותים והזדמנויות; הדיור אמור לספק פתרונות דיור בהיקפים שונים לקבוצות אוכלוסייה שונות; והשטחים הפתוחים בעיר ומחוצה לה אמורים לעמוד בתקן מסוים, כדוגמת מ"ר לאדם. גישה זו רואה בקידום היבטים חברתיים כמהות העיסוק התכנוני ומכילה אותם באופן אינהרנטי במעשה התכנוני. כיום, זוהי הגישה המקובלת בתהליכי תכנון במדינת ישראל.

¹⁴ פרנקל, א' ולרנר, ע' (2019). "מזהו סוגיות ליבה לניסוח תמות תכנוניות מרכזיות", בישראל 100 – תכנון אסטרטגי לישראל לקראת 2048, דוח שלב ב' – כלי התכנון. הטכניון: המרכז לחקר העיר והאזור.

¹⁵ בהגדרה היבטים חברתיים, הכוונה להגדרה מרחיבה של המונח "חברה" הכוללת היבטים הנוגעים לחיי הפרט והקהילה; ליחסי הגומלין שבין חברה, כלכלה וסביבה; לבניית יכולות ומשאבים ועוד.

¹⁶ צ'רצ'מן, א' וסילברמן, א' (2012). שיקולים חברתיים בתכנון מרחבי. הטכניון: המרכז לחקר העיר והאזור.

¹⁷ טולדנו, ח', מרגלית, ח' ופראוור, נ' (2021), מדריך להכנת דו"ח חברתי במיזמי התחדשות עירונית גרסה 2.0. הרשות הממשלתית להתחדשות עירונית.

¹⁸ סיגל, י' (2020). המרכיב החברתי של פיתוח עירוני – נייר עבודה. הוגש במסגרת תהליך המרכיב החברתי במנגנוני ותהליכי תכנון ובניה כאמצעי לקידום מוביליות ואיכות חיים. ג'וינט ישראל אשלים.

¹⁹ לרנר, ע' (2020). גישות חלופיות להגדרת 'היבטים חברתיים' בתכנון. הוגש במסגרת תהליך המרכיב החברתי במנגנוני ותהליכי תכנון ובניה כאמצעי לקידום מוביליות ואיכות חיים. ג'וינט ישראל אשלים.

גישה 2 | גישת הנספח החברתי ושיתוף הציבור

על פי גישה זו יש הבחנה ברורה בין המעשה התכנוני לבין צעדים מוגדרים, מוסכמים ומחייבים המכוונים לקידום היבטים חברתיים ובכלל זה לשיתוף והשתתפות הציבור. הבחנה זו אינה אומרת כי ההיבטים החברתיים-שיתופיים אינם בליבת העשייה התכנונית, אלא שיש להגדיר שלבים בתהליך התכנון בהם יוגדרו ויוערכו ההיבטים החברתיים, כמו גם תהליכי שיתוף והשתתפות הציבור. במקרים רבים גישה זו בוחנת את ההשפעה שיש לתוכניות על ההיבטים החברתיים באופן כללי (לדוגמה: הרכב אוכלוסייה, נגישות למשאבים, בסיס כלכלי של יישובים), בהתייחס לקהילה ספציפית (לדוגמה: הלימה לצרכים, מידת שיתופה בתהליך, שוויוניות בפיתוח), ובהתייחס להשפעה על אנשים וקהילות (מה שמכונה בספרות Social Impact Assessment).

גישה 3 | גישת האיזון

גישה זו מניחה שהיבטים חברתיים צריכים להבחן באמצעות האיזון שבין מטרות שונות ובין קבוצות אוכלוסייה שונות. לדוגמה²⁰: (1) איזון בין מטרות לאומיות המוגדרות על ידי מוסדות המדינה (כגון פיזור אוכלוסייה, צמצום פערים, שוויון הזדמנויות, והעדפה מתקנת) לבין מטרות המקומיות המוגדרות ברמת היישוב (כגון ממשית אוכלוסייה צעירה או משכילה, שמירה על תרבות מוגדרת ופיתוח קהילתי); (2) איזון בין קבוצות שונות, המובחנות על פי גיל, מגדר, מצב משפחתי, דת, מעמד כלכלי, רקע לאומי ותרבותי, רמת השכלה, מצב בריאות וכל משתנה אחר; (3) איזון בין מטרות לאומיות ומקומיות לבין קבוצות אוכלוסייה, המחויב לאור השימוש המשותף במרחב על ידי קבוצות שונות, שלעיתים מוביל לסתירה בין המטרות והצרכים (לדוגמה: קידום פרויקטים של אנרגיה מתחדשת ברמה הלאומית עשוי בגלל תפיסת קרקע לפגוע בבסיס הכלכלי של משקי בית ויישובים). לאור זאת הגישה מניחה מטרות ברמה הלאומית, המקומית ובהתייחס לקבוצות אוכלוסייה ובוחנת את מידת האיזון בין המטרות. מקרה מיוחד של קבוצה זו היא הגישה המניחה כי כל מעשה תכנוני צריך קודם כל ולפני הכול להתייחס ולקדם קבוצות אוכלוסייה חלשות ומודרות. מקרה זה מניח כי יש להגדיר בעבור קבוצות אלה – אנשים החיים.ות בעוני, אוכלוסייה מבוגרת, מיעוטים ועוד – סדרה של מטרות שצריכות להיות ליבת כל מעשה תכנוני. ואולם, במסגרת מהלך קהילה מיטיבה נבקש לאמץ גישה אחרת להגדרת ההיבטים החברתיים בתכנון:

גישה 4 | גישת איכות החיים, קיימות, חוסן וצמצום פערים

גישה זו מתבססת על הגדרת קריטריונים ברורים ומדידים שמספקים את התשתית לקידום סביבות חיים איכותיות המאופיינות באיכות חיים גבוהה, קיימות וחוסן. גישה זו כוללת למעשה מספר רב של גישות המבקשות להדגיש את הקשר שבין האנשים והקהילות לסביבות החיים. בבסיס גישות אלה השאלה כיצד לקדם סביבות חיים איכותיות²¹. גישות אלה מניחות מגוון רחב של מטרות ומאפיינות סביבת חיים איכותית, כסביבה צודקת ושוויונית²², בריאה²³, בטוחה²⁴, בת קיימה²⁵, נגישה ומקושרת²⁶, מעצימה ומכילה²⁷, אסתטית²⁸, מנוהלת כדבעי²⁹ ועוד.

²⁰ צ'רצ'מן, א' וסילברמן, א' (2012). שיקולים חברתיים בתכנון מרחבי. הטכניון: המרכז לחקר העיר והאזור.

²¹ מועלם, נ' (2019). יצירת סביבות מגורים איכותיות. נייר עמדה שהוגש במסגרת בניית פרנקל, א' ולרנר, ע' (2019). "מזיהוי סוגיות ליבה לניסוח תמות תכנוניות מרכזיות", בישראל 100 – תכנון אסטרטגי לישראל לקראת 2048, דוח שלב ב' – כלי התכנון. הטכניון: המרכז לחקר העיר והאזור.

²² מרקוזה, פ' (2014), "קיימות וצדק: יעדים לערי המחר", בערי המחר – תכנון, צדק וקיימות היום? פנסטר, ט' ושלמה א' (עורכים). הקיבוץ המאוחד.

²³ The Lancet – Special Edition. (2016). "City Planning and Population Health: A Global Challenge." Volume 388, Issue 10062, 10-16 December 2016, 2912-2924.

²⁴ European Commission. (2016). *Urban Europe: Statistics on Cities, Towns and Suburbs*. Publication Office of the European Union; בנק ישראל. 2016. "ממדי הפשיעה בישראל בשנים 1990-2010 תוך התמקדות בחברה הערבית". ניירות עמדה תקופתיים.

²⁵ מכון ירושלים למחקרי מדיניות. 2016. קיימות עירונית, איך אפשר? מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

²⁶ Venter, C., (2016). *Developing a Common Narrative on Urban Accessibility: A Transportation Perspective*. Brookings Institute.

²⁷ גרשון וגוטובניק. 2014. הפליה חברתית וקבוצות תרבותיות: בין חומות משפטיות לגדרות חברתיות. אוניברסיטת בר אילן.

²⁸ Hedman, R., & Jaszewski, A. (1984). "Fundamentals of Urban Design." *Planners Press*. American Planning Association.

²⁹ Hodson, M., & Marvin, S. (2016). "Introduction." In Hodson, M., & Marvin, S. (Eds.), *Retrofitting Cities: Priorities, Governance and Experimentation*. Routledge, 1-10.

על פי גישה זו יצירת סביבת חיים איכותית היא התשתית לקידומן של קהילות מיטיבות. סביבת חיים שתציע הזדמנויות ואפשרויות למגוון של אנשים וקהילות החיים אלה לצד אלה ובמשולב אלה באלה, תוך כבוד הדדי, צמצום אי השוויון, ויצירת התנאים לפריחה אנושית, שמחה³⁰ ושגשוג. גישות אלה מניחות סדרות של אינדיקטורים ותבחינים למדידת מאפייני סביבות החיים, כמו גם את פיתוח היכולות של האנשים והקהילות החיים בה ורואות בהן את ליבת המעשה התכנוני.

מונדרגון, חבל הבאסקים, ספרד. תאגיד קואופרטיבי המאגד עסקים וחברות קואופרטיביות, בבעלות העובדים, כמו גם גופים שנועדו לשפר את איכות החיים של התושבים ובכלל זה מוסדות חינוך, בנקים, רשתות צריכה, חברות ביטוח ופנסיה ועוד. צילום: Agefotostock / Alamy Stock Photo.

הצורך בהגדרת קריטריונים ברורים שיאפיינו סביבות חיים איכותיות ומיטיבות, באופן רב תחומי ומתכלל, נובע גם מהמאפיינים של סביבות החיים של אנשים וקהילות רבות בפריפריה החברתית-גאוגרפית. סביבות בהן שכונות המגורים מוזנחות, המרחב הציבורי דל ודירות ובנייני המגורים ישנים ומטופלים ברמה לא מספקת; ישנו מצאי מוגבל של מקומות תעסוקה, עסקים ושירותים; ומשקי הבית והקהילות הן בעלות בסיס כלכלי חלש. על כך מתווספת ההזנחה והקיפוח ארוכי השנים, שממנו סבלו ועדיין סובלות קהילות רבות. הללו הצמיחו בעקבותיהם חוסר אמון וסקפטיות כלפי היכולת לשנות את המצב הקיים³¹. השילוב בין מאפייני סביבות החיים לחוסר האמון מהווה אתגר של ממש בניסיון לקדם קהילות מיטיבות בפריפריה החברתית-גאוגרפית. אתגר זה מתגבר לנוכח קידומן של מגוון יוזמות תכנון המנסות להתמודד עם אתגרי הפיתוח של מדינת ישראל. תוכניות וצעדי מדיניות המכוונים עשורים קדימה נערכים על ידי הממשלה, גופי חברה אזרחית, אקדמיה ומגזר עסקי. יחד עם זאת, ריבוי יוזמות התכנון ויזמי התכנון, שבמרבית המקרים מקדמים נושאים תחומיים (לדוגמה: דיור, תחבורה, תעסוקה וחינוך), מקשים על הניסיון לקדם סביבות חיים מיטיבות ולעיתים פוגמים ביעילות הפיתוח העתידי ומתעדיפים הלכה למעשה דווקא את הטווח הקצר על פני הטווח הארוך³². המאפיין המשותף לחלק

³⁰ Ballas, D., (2013). "What Makes a 'Happy City'?" *Cities*, 32.

³¹ לרנר, ע' (2018). *תוכנית פעולה להתחדשות מרכז העיר דימונה*. עמותת מרחב – התנועה לעירוניות בישראל.

³² פרנקל, א' ולרנר, ע' (2019). "מזיהוי סוגיות ליבה לניסוח תמונת תכנוניות מרכזיות", *בישראל 100 – תכנון אסטרטגי לישראל לקראת 2048, דוח שלב ב' – כלי התכנון*. הטכניון: המרכז לחקר העיר והאזור.

מתוכניות אלו, הוא שהן מבוססות במרבית המקרים על תהליכים המכונים בספרות כתהליכי Top-Down, כלומר תהליכים המוכתבים על ידי מוסדות המדינה או הנשענים על אופנות פיתוח דומיננטיות. תהליכים אלה מתעלמים במקרים רבים מהשונות הייחודית של כל מקום ומקום וממאפייני הקהילות והפרטים המתגוררים בהם, מניחים פתרונות אוניברסליים המתאימים באופן רוחבי, אינם מתמודדים עם הצרכים המיוחדים של קהילות וישובים ואינם מנצלים את ההזדמנויות הקיימות ברבים מהם. במצטבר, תורמים תהליכים אלה להרחבת אי השוויון ולהגדלת הפערים החברתיים³³.

תחת זאת, ראוי שנקודת המוצא ליוזמות תכנון ופיתוח המבקשות לקדם קהילות מיטיבות, תהיה הקהילה עצמה וסביבת החיים שלה. באופן זה יוכל להתקיים חיבור מיטבי בין המטרות והתוכניות העירוניות והמדינתיות לבין המאפיינים הייחודיים של כל קהילה וקהילה. זאת מכיוון שתהליכי תכנון ופיתוח המבקשים לקדם אנשים וקהילות, מחייבים קבלת החלטות מושכלת המבוססת על היתרונות היחסיים והאבסולוטיים של כל מקום ומקום, כמו גם על נקודות החולשה והפערים המקומיים. במילים אחרות, תהליכי פיתוח המוכוונים לקדם קהילות מיטיבות, גם אם הן מגיעות מגורמים חיצוניים לקהילה, צריכים בשלב הראשון להעריך את יכולות ומשאבי הקהילה וחבריה; ובשלב השני לבחור כיצד לפתח יכולות ומשאבים חסרים ולהיבנות בתהליכי פיתוח על יכולות ומשאבים קיימים³⁴.

לסיכום ביניים, הפיתוח הקהילתי (Community Development) מבקש לקדם קהילות חסונות ובנות קיימה באמצעות תהליכי תכנון ופיתוח המתמקדים בשיפור התנאים החברתיים, הכלכליים, הסביבתיים והפיזיים של קבוצת אנשים (קהילה) החיה ופועלת יחד במרחב משותף³⁵.

לאחר שהגדרנו באופן כללי את תכליתם של תהליכי התכנון והפיתוח בהקשר של קהילה מיטיבה, נגדיר באופן ספציפי שש מטרות עקרוניות לתהליכי תכנון ופיתוח קהילתיים משתפים³⁶:

1. עקרון קהילתי: לארגן קהילות לשינוי חברתי

בנייתם של מוסדות קהילתיים חסונים ומנהיגות מקומית, המקנים לכל קהילה וקהילה את הקול הברור ואת היכולת הדרושה לפעולה שתכליתה שינוי חברתי והפעלים בשיתוף פעולה עם מוסדות וגופים נוספים לצורך השגת המטרות.

2. עקרון דמוקרטי: לאפשר לאנשים וקהילות לקחת חלק בקבלת ההחלטות המשפיעות על חייהם.

השתתפות חברי.ות הקהילה והמוסדות הקהילתיים בתהליכי תכנון ופיתוח אינו יכול להסתכם בהשתתפות פסיבית ובהבעת דעה, אלא יש להקנות להם את היכולת להיות שותפים מלאים בתהליכי תכנון ופיתוח הנערכים עבורם, ובמקרים מסוימים אף להוביל תהליכים אלה.

3. עקרון חברתי: להבין ולהגשים את האינטרסים, הצרכים, השאיפות והזכויות של אנשים וקהילות

תהליכי התכנון והפיתוח צריכים להיות מכילים ככל האפשר, כך שיאפשרו לחברי.ות הקהילה להיות שותפים מלאים בהגדרה המתמשכת של המטרות והיעדים החברתיים, הכלכליים והסביבתיים של התהליך הפיתוח המקומי והדרכים להשיגם.

4. עקרון פיתוח: לנצל את הנכסים המקומיים לטובת פיתוח חברתי וכלכלי של האוכלוסייה והקהילות

תהליכי פיתוח צריכים להעריך את יכולות ומשאבי הקהילה וחבריה; ובשלב השני לבחור כיצד לפתח יכולות ומשאבים חסרים ולהיבנות בתהליכי פיתוח על יכולות ומשאבים קיימים.

³³ פרנקל, א. ולרנר, ע' (2020). צמצום אי השוויון החברתי-כלכלי והפערים המרחביים באמצעות משאבי הון מקומיים (בכתיבה).

³⁴ שם.

³⁵ DeFilippis, J., & Saegert, S. (2012). *The Community Development Reader* (2nd ed.). Routledge; Phillips, R., & Pittman, R. (2015). *An Introduction to Community Development* (2nd ed.). Routledge.

³⁶ לרנר, ע' (2022). תכנון, שיתוף ופער הערכים הדמוקרטיים בתכנון: אסטרטגיה לשיתוף הציבור בתכנון ובפיתוח. הטכניון: המרכז לחקר העיר והאזור (בכתיבה).

5. **עקרון עיצובי:** לעצב את הסביבה הבנויה בהתייחסות לא.נשים ולקהילות החיים ומשתמשים.ות בה עיצוב הסביבה הבנויה צריכה להיערך בתגובה לרצונות ולצרכים של הקהילה ובהתאם למאפיינים השונים של כל קהילה וקהילה על מגוון חבריה.

6. **עקרון ביקורתי:** לבקר ולעדכן מיזמי תכנון ופיתוח הפועלים בניגוד לאינטרסים של א.נשים וקהילות תהליכי פיתוח קהילתיים צריכים להציף מנגנונים הפועלים בניגוד לאינטרסים של הא.נשים והקהילות במטרה להגדיר את הדרכים להתמודד עם מנגנונים אלה ולעצב מנגנונים אלטרנטיביים שיפעלו לטובתם.

עם זאת, יש לתת את הדעת על כך שישנם מקרים בהם הקהילות המבקשות לקדם את צרכיהם ורצונותיהן, סותרות בכך אינטרסים וצרכים של קהילות אחרות המתקיימות בסביבה העירונית, או את האינטרס הציבורי העירוני הרחב. בייחוד במקרים אלו, אך לא רק, ישנה חשיבות במעורבות, ובמקרים מסוימים בהובלה, של תהליכי התכנון והפיתוח בידי הרשות המקומית. בתהליכים אלו, הרשות המקומית יכולה ואמורה לאזן בין האינטרסים והצרכים של השחקנים השונים (לרבות הקהילה), תוך התנהלות צופה פני עתיד.

'פה ושם', משחק לוח אסטרטגי לשיתוף הציבור בתכנון, פרויקט התחדשות המרחב הציבורי של שכונת ג'סי כהן, חולון. צילום: סטודיו אואה.

ב. בניית יחסים ושותפויות פעולה בין הקהילות ומחזיקי עניין שונים: פעולה קולקטיבית לשינוי חברתי

אחד האתגרים עמם מבקש מהלך קהילה מיטיבה להתמודד הוא ריבוי בעלי.ות תפקידים וארגונים – שכונתיים, עירוניים ומדינתיים – הפועלים אל מול התושבים.ות והקהילות והינם בעלי מנדט להניע תהליכי פיתוח; לא פעם השחקנים השונים פועלים בחוסר תיאום, לעיתים ללא תוכניות ארוכות טווח אפקטיביות המגובות במשאבים מספקים; ולעיתים אף ללא שותפות אמיתית עם הקהילות בהן הם פועלים וללא הבנה של התנאים המבניים המשפיעים עליהן.

היות שתהליכי תכנון ופיתוח נועדו לשרת את האנשים והקהילות במטרה להשיג יעדים חברתיים, יש חשיבות ראשונה במעלה למעורבות של אנשים וקהילות במעשה התכנוני ובעיצוב סביבות חייהם. זאת כאשר, המוטיבציה של אנשים לשיפור סביבות חייהם היא אחד הפרמטרים המשמעותיים ליצירת שינוי ולהגדרה של מהו טוב עבורם. מכאן, הבנייתן של קהילות חסונות ובנות קיימה מחייבת תהליכי תכנון ופיתוח המבינים באופן שונה את מרכיב שיתוף הציבור (או שיתוף בעלי העניין) מזה הנהוג כיום. יתרה מכך, אסטרטגיות פעולה רבות הננקטות כיום על ידי מוסדות קהילתיים שונים, או על ידי גופים התומכים בקהילות, הגם שיש להם השפעה על הקהילות, אין ביכולתם לקדם באופן מספק פעולה אפקטיבית לשינוי חברתי. על מנת לעשות כן, יש צורך בבניית מוסדות דמוקרטיים – קהילתיים, עירוניים, בין-מגזריים ואחרים – אשר יהיה להם תפקיד משמעותי בתהליכי התכנון והפיתוח³⁷.

כלל, למוסדות שכאלה יש שלושה תפקידים מרכזיים:

1. **עיצוב תהליכים השתתפותיים-דמוקרטיים-קהילתיים-מכילים**, המאפשרים לחבר.ות הקהילה, כמו גם לבעלי עניין שונים הפועלים במשותף עם הקהילות, להגדיר, להשפיע ולהוביל באופן מתמשך תהליכי פיתוח מקומיים ואחרים במטרה להשיג מטרות ויעדים חברתיים, כלכליים וסביבתיים.

2. **אירגון, תיאום ומיסוד רשת מקומית, דמוקרטית, חוצת סקטורים ומגזרים, המייסדת מערכות יחסים בין חבר.ות הקהילה לבין עצמם. וביניהם לבין בעלי העניין השונים**. רשת המספקת לאורך זמן את התשתית הדרושה ליצירת ההון המקומי החברתי והקהילתי.

3. **פיתוח קהילתי-שכונתי כוללי ובר קיימה** הרוותם ומפתח נכסים מקומיים, שמבטיח את החוסן והקיימות של יחידים, עסקים, קהילות ומוסדות.

באופן זה, תהליכי התכנון והפיתוח עם קהילות מוגדרים מחדש. הללו צריכים בראש ובראשונה לבנות מוסדות שיתמכו באופן אקטיבי ומתמשך בקהילות ויקנו לחבר.ות הקהילה ולמוסדות הקהילתיים (שאותם יש לפתח ולחזק) קול משמעותי בתהליך. מוסדות אשר יתמכו בתהליך התכנון וימשיכו לתמוך בקהילה באמצעות יישום הפרויקטים.

כאן עולה השאלה מדוע קהילה מיטיבה מגדירה תפקיד כה משמעותי לחבר.ות הקהילה ולמוסדות הקהילתיים. התשובה לכך היא, שתהליכי תכנון ופיתוח קהילתיים מתמקדים בקבוצה חברתית מובחנת – הקהילה; שפעמים רבות נמצאת במיקום גיאוגרפי מובהק – השכונה. שני מאפיינים אלה מקנים לחבר.ות הקהילה ולמוסדות הקהילתיים לא רק את הידע המקומי (המשתנה ממקום למקום ומקהילה לקהילה) אלא גם את הזכות הבסיסית לקבל החלטות הנוגעות לסביבות חייהם. באופן זה קהילה מיטיבה מבקשת להכיר בידע המקומי כבעל ערך משמעותי בתהליכי תכנון ופיתוח, לאפשר לקהילה לקחת חלק בתהליכי קבלת ההחלטות ואף להקנות לקהילות את היכולת להוביל תהליכים.

³⁷ DeFilippis, J., Fisher, R., & Shragge E. (2010). *Contesting Community: The Limits and Potential of Local Organizing*. Rutgers University Press.

עקרונות אלה נשענים על מסורת הארגון הקהילתי (Community Organizing)³⁸. ארגון קהילתי הוא תהליך שנועד להקנות לקהילות יכולות להשתתף באופן אקטיבי ופעיל בפיתוח סביבת חייהם. הדרכים להשיג זאת הן בניית מוסדות קהילתיים, הגדלת ההכשרות במוסדות הקהילתיים, יכולת להניע לפעולה ציבורית מספר גדול של אנשים, טיפוח והכשרת מנהיגים ומקומיים, יצירת מוניטין באמצעות קידום אסטרטגיות מניבות תוצאות, תמיכה בשותפויות בקני מידה משתנים (לדוגמה: ברמת הבניין, הרחוב והשכונה), מימון התשתית והצוות והכחת היכולות לגייס אנשים נוספים לפעולה ציבורית, יצירת שותפויות עם מוסדות רלבנטיים ממגזרים שונים, תמיכה מגוונת בקהילה במרחב הפיזי ובמרחב הווירטואלי ובמקרים רבים שליטה במשאבים קהילתיים.

מוסדות אלה לא יכולים לקום יש מאין, אלא דורשים עבודה תשתיתית על ידי אלה המבקשים לארגן את הקהילה. מוסדות קהילתיים אלה יכולים להיות להתארגן סביב מספר צירים: האחד, ארגונים מבוססי שכונה או קהילה. השני, ארגונים מבוססי מוסד (לדוגמה: מרכז קהילתי, בית כנסת, מוסד אקדמי, בית ספר), שלוקח אחריות על ארגון הקהילה. והשלישי, ארגונים מבוססי נושא – דיור, שירותי בריאות, שוויון מגדרי, חינוך ועוד – בה יכולים לאגד אנשים שאינם גרים באותה שכונה. למרות השונות בין אופן ההתארגנות של המוסדות השונים, דרכי הפעולה שהוזכרו לעיל הן זהות.

גן הציפורים, פרדס חנה כרכור. אתר חקלאות עירוני המטופח בהובלה משותפת של המועצה המקומית ותושבי הקהילה. צילום: הילה לוטן.

³⁸ Schutz, A., & Sandy, M., (2011). *Collective Action for Social Change: An Introduction to Community Organizing*. Palgrave Macmillan.

המוסדות הקהילתיים, מהווים תשתית מרכזית ליכולת להוביל שינוי. הללו מהווים מרחב אזרחי אשר מתווך בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי ומשלב מאפיינים משני המרחבים. המוסדות הקהילתיים, מהווים עבור האמונים על הארגון הקהילתי מרחב אזרחי בו ניתן לגשר בין מערכת היחסים הפרטיות המושתתת על אהבה ונאמנות לבין מערכת יחסית ציבורית המושתתת על אינטרס אישי, כבוד ואחריותיות. באופן זה המרחב האזרחי שיוצר הארגון הקהילתי מאפשר לחברים בו להתקרב לאנשים שיש איתם מטרה משותפת. מרחב אזרחי זה מהווה מרחב להתנסות בפעילות פוליטית, חשיבה משותפת ואימון לקראת יציאה למרחב הציבורי. הדיאלוג הופך במקרים רבים את הכאב והאתגרים הפרטיים לנושאים ציבוריים משותפים. במסגרת פעילות זו מוקנית לקהילות היכולת לפעול במשותף ולהשיג כוח וזכויות בתחומים שונים, כגון תעסוקה, דיור, מגדר, שירותים ציבוריים, תרבות ועוד. יחד עם זאת, על מארגני הקהילות להכיר כי אופי הפעולה ודפוסיה צריכים להיות מותאמים למאפיינים, החיצוניים והפנימיים, של כל קהילה וקהילה³⁹.

כמובן שמוסדות קהילתיים אינם מספיקים, מכיוון שהללו צריכים לעבוד ולשתף פעולה עם רשת של אירגונים, שותפים ומוסדות. רשת זו, החוצה סקטורים ומגזרים בקני מידה שונים (מקומי, רובעי, עירוני, אזורי, מדינתי), היא זו שאמורה לספק את התשתית לקידום קהילות מיטיבות. יחד עם זאת, צריך להגדיר את התחומים והאסטרטגיות בהם ובאמצעותם תישמר האוטונומיה של הקהילה לפעול לאורך זמן. שהרי, הקהילה וחבריה הם היחידים שיהיו שותפים לכל תהליך תכנון ופיתוח שיערך עבורם לאורך זמן.

אירוע קהילתי בפארק שפותח על ידי הארגון הקהילתי Dudley Street Neighborhood Initiative (DSNI) באמצעות קרן הקרקע שבבעלותו. DSNI הוא ארגון קהילתי המונהג ומנוהל על ידי תושבות השכונה. באמצעות פעולה משותפת, הנהגה מקומית ויצירת כוח פוליטי, DSNI מפתח משאבים קהילתיים שונים המאפשרים לתכנן ולקדם שכונה מכילה ותוססת המתבססת על חלוקה הוגנת ושווה של משאבים והזדמנויות בתחומים שונים, כדוגמת דיור, תעסוקה, חינוך, תזונה, נוער וצעירים ועוד. צילום באדיבות: Dudley Neighbors Incorporated (DSNI's Community Land Trust).

³⁹ DeFilippis, J., Fisher, R., & Shragge E. (2010). *Contesting Community: The Limits and Potential of Local Organizing*. Rutgers University Press.; Schutz, A., & Sandy, M., (2011). *Collective Action for Social Change: An Introduction to Community Organizing*. Palgrave Macmillan.

ג. קידום תוצר רצוי: תכנון, פיתוח, עיצוב, ניהול ותחזוקה של סביבת חיים עירונית איכותית

במחקר האקדמי, במדיניות ובשיח הפופולרי ישנן גישות שונות לאופן ההגדרה של סביבת חיים איכותית. הגישות מתייחסות לסוגיה מנקודות מבט מגוונות, ומקודמות הלכה למעשה בידי עיריות ברחבי העולם, מוסדות בינלאומיים כמו האו"ם, האיחוד האירופי ונוספים וכן בידי ארגוני חברה אזרחית. כך למשל, גישות מסוימות מציבות במרכז את ההיבטים החברתיים ומצביעות על החשיבות שבהיות המרחב מתאים למגוון אוכלוסיות, בטווחי גילאים שונים – החל מינקות ועד זיקנה ([8-80 cities; Age Friendly City](#)), או תוך שימת דגש על אוכלוסיות מוחלשות ופגיעות, רגישות מגדרית, אוכלוסיות שוליים וכיו"ב ([Inclusive Cities; Accessible City; Her City](#)). ישנן גישות השמות דגש על אורח החיים במרחב האורבני ([Healthy City](#)), על כלכלה מקומית בת קיימה ועידוד יצרנות עירונית ([Urban Manufacturing; Circular Cities](#)) או על החוסן הקהילתי והעירוני ([Resilient Cities](#)). גישות אחרות מתמקדות במערך הפיזי הרצוי, לרבות רישות המרחב העירוני בשירותי ציבור, מסחר ותעסוקה בקרבה לסביבות מגורים ותכנון תומך תנועה בת קיימה (עידוד הליכה, רכיבה על אופניים ושימוש בתחבורה ציבורית) ([15 Min City; Walkable City](#)).

בישראל, גופים שלטוניים ואזרחיים שונים עוסקים בפיתוח ושכלול הידע בנושא סביבת חיים איכותית והפצת כלים תומכים. כך למשל, ניתן למנות מדריכים המציגים קריטריונים לבחינת איכות התכנון (אגף אסטרטגיה במינהל תכנון, משרד הפנים), מדריכי תכנון לאוכלוסיות ייעודיות (משרד הבינוי והשיכון), תוכניות ומדדים לתכנון מיטבי בקנה המידה השכונתי ("שכונה 360" של המועצה הישראלית לבנייה ירוקה ומשרד הבינוי והשיכון) ובקנה המידה העירוני (תוכנית "ברית ערים" של פורום ה-15, פורום הערים העצמאיות בישראל) ועוד.

יש לזכור כי יצירת סביבות חיים איכותיות היא התשתית לקידום של קהילות מיטיבות. לאור זאת, יש לקדם מדיניות תכנון עירוני ופרקטיקה שמייצרות מרחב פיזי מתוך ראיית האנשים המרכיבים את הקהילה הפועלת בו, והקהילות השונות המתקיימות זו לצד זו במרחב העירוני כולו. זאת ועוד, ראוי כי תהליכי תכנון ופיתוח יציבו לנגד עיניהם כמטרה לייצר **סביבת חיים עירונית** שמספקת איכות חיים עבור אנשים וקהילות – כזו שמאפשרת מגוון הזדמנויות דיור, תעסוקה, פנאי, השכלה ושירותים; מתנהלת בשקיפות, הכלה ואמון; מקנה לאנשים תחושת שייכות, יצירת זהות ואפשרות למעורבות; כזו שהתחדשותה והשינויים שיחולו בה יתקיימו באופן שמקדם פיתוח בר קיימה, בניית חוסן וצמצום פערים.

במובן זה, **לרשת הציבורית יש תפקיד ייחודי ומשמעותי להבנייתה ושגשוגה של הקהילה**. החיים הקהילתיים מתקיימים ברובם על פני הרשת הציבורית (מוסדות ציבור וקהילה, רחובות, גנים, פארקים, גינות ושטחים ציבוריים פתוחים נוספים). אלו הם המקומות והחללים המאפשרים לאנשים להכיר, להיות בקשר זה עם זה ולתמוך זה בזה. הרשת הציבורית מהותית במיוחד עבור אוכלוסיות פגיעות (זקנים, מעמד סוציו-אקונומי נמוך, גיל הרך) אשר משתמשות בה כמעין הרחבה למרחב הפרטי, לשם מענה לתחושת שייכות והפגת בדידות, לצד עידוד פעילות פיזית וחברתית. המאבק במגפת הקורונה (Covid-19) והגבלות המפגש וההתקהלות שנלוו לו, הדגישו את החשיבות שבמפגש האנושי (בייחוד להפגת הבדידות לגיל השלישי), והציגו כיצד מרחבים משותפים בקומות הקרקע ובגגות המבנים יכולים לתפקד כמרחב למפגש, שהייה ובילוי משותף. לאור זאת, על הרשת הציבורית ליצור **מרחב שוויוני, מגוון ומכיל**, בהתבסס על העקרונות הבאים:

- **מרחב פתוח ונגיש למגוון אוכלוסיות, לרבות קבוצות פגיעות או מוגבלות בניידות**. ללא מחסומים והגבלות בגישה לשימושים ושירותים שונים.
- **מרחב מזמין עבור מגוון אוכלוסיות** – מרחב שמכיל פעילויות ותכנים המותאמים למגוון משתמשים.
- **מרחב בטוח עבור מגוון אוכלוסיות** – יצירת מרחב פעיל לאורך שעות היממה.
- **חיבור בין מרחבים ציבוריים לכדי יצירת רשת מקושרת**.
- **מגוון מרחבים, קני מידה שונים** – אספקת מגוון מרחבים בכל שכונה, להתאים לצרכים שונים כמו בילוי, שהייה ומפגש, משחק וחגיגות, ביטוי אזרחי ותרבותי.
- **רחובות בקנה מידה אנושי** – בינוי מרקמי צפוף המייצר מפלס רחוב אטרקטיבי עבור הולכי הרגל.

מרחב ישיבה ומפגש מוצל ונגיש במרכז המסחרי בעיר, קרית ביאליק. צילום: הילה לטון.

זאת ועוד, חשוב לתת את הדעת לכך שסביבת חיים איכותית מתהווה לא רק מעצם תכנון המרחב הפיזי, אלא גם ביחס לעיצוב, פיתוח, תחזוקת וניהול המרחב אשר יכולים לתמוך, או לחלופין להגביל, את החיים הקהילתיים. כך למשל, עירייה יכולה לעודד פעילות קהילתית ולסייע ליוזמות Bottom-Up באמצעות ניהולו של המרחב הציבורי. העירייה יכולה לתפקד במקרה זה כמאפשרת, יזמית ו/או מבצעת בכוחות עצמה. לדוגמה, אספקת פלטפורמה דיגיטלית שמאפשרת לקבוצות מסוימות "לשריין" במועדים ספציפיים את הגינה הציבורית הקרובה לביתם לטובת פעילות ייעודית; העברת תכנים מגוונים בידי מפעילים עירוניים במרחבים הציבוריים לשם הפיכתם למזמינים לתושבים השונים; עידוד התושבים לטפח את המרחב ולהקים גינות קהילתיות; לאפשר למוסדות חינוך לקיים חלק מהפעילויות שלהם בשטח ציבורי פתוח בסמוך למבנה המוסד ("כיתת חוץ"); הקמה ותפעול של מחסנים משותפים לצעצועים, ציוד ועוד.

לסיכום, חיוני שחיי הקהילה והקהילתיות יוצבו בלבן של ערי העתיד, בייחוד נוכח האתגרים הניצבים בפני החברה הישראלית כיום, בהם אי שוויון ופערים כלכליים-חברתיים, פגעי משבר האקלים, הדומיננטיות של המרחב הווירטואלי בחיי היום-יום, תחזיות גידול האוכלוסין והתחרות הכלכלית הגלובלית. הקהילה מאפשרת לחבריה וחברותיה תחושת שייכות וגאווה מקומית, מחזקת את תחושת המסוגלות והיכולת לפעול יחד למען מטרה משותפת וחיבור למרחב בו היא מתקיימת. סביבת החיים העירונית, המתהווה מתוך שלושת הרבדים שתוארו לעיל – תהליך, יחסים ותוצר – יכולה להוות את התשתית התומכת להבנייה של קהילה מיטיבה ולאפשר את שגשוגה.